

VEŘEJNÉ PROSTRANSTVÍ PRO KAŽDÉHO: ILUZE, MÓDA, NEBO REALITA?

Vladan Klement

Text se zabývá kritickou reflexí konceptu „města pro všechny“ a jeho možnostmi a omezeními v kontextu současného urbanismu. Skrze kritickou analýzu socioekonomické stratifikace a diverzifikace veřejných prostor se autor zaměřuje na klíčové podmínky pro dosažení inkluzivního městského prostředí. Text zastává názor, že město jako celek může efektivně sloužit širokému spektru obyvatel pouze v případě, že jednotlivá veřejná prostranství jsou plánována s ohledem na specifické potřeby různých skupin. Diskutuje se zde také o problémech spojených s aktuálními praktikami plánování, které často vedou ke vzniku exkluzivních prostorů a komunitní atomizaci. Případová studie rekonstrukce Moravského náměstí v Brně ilustruje tyto teoretické úvahy v praxi. Text navrhuje kombinaci top-down a bottom-up přístupů v plánování, která zahrnuje aktivní zapojení obyvatel do rozhodování o veřejných prostorech, čímž může přispět k tvorbě urbánní tkaniny, jež reflektuje potřeby všech obyvatel. Tento přístup usiluje o obohacení diskurzu o veřejném prostoru a ukazuje, jak lze potenciálně překonat bariéry, které brání skutečné inkluzi ve městech.

Úvod

Město pro všechny. Pojem, se kterým se (nejméně) ve třech posledních dekáдах setkáváme stále častěji. Největším spouštěčem rozšíření této myšlenky byla konference Organizace spojených národů Habitat II v Istanbulu v červnu roku 1996. Před dnešním populárním termínem se „městu pro všechny“ také říkalo „shelter for all“ [Beall, 1996]. V rámci našeho evropského prostoru je dnes tato myšlenka asi nejvíce artikulovaná formací Eurocities a jejich *Inclusive Cities for All* (inclusivecities4all.eu). Tento text se bude zabývat otázkou, zda je snažení o „město pro všechny“ skutečnou aspirací, nebo spíše floskulí, kterou je dobré si odškrtnout v políčku splnění. Abych na toto mohl odpovědět, musím nejprve položit kruciólní otázku: Je vůbec možné vytvořit město pro všechny? Je tento cíl reálně uskutečnitelný – a pokud ano, používá se pro to cesta, která by toho mohla dosáhnout?

Je možné vytvořit město pro všechny?

V ideálním světě by taková myšlenka mohla být obhajitelná. Ostatně – proč by město nemělo být pro někoho konkrétního, když je pro ty ostatní? Jaký morální základ by taková teorie musela mít? Teď ale zpět do reálného (nikoliv ideálního) světa. Světa socioekonomické (či kulturní) stratifikace, ve kte-

rém jsou různé skupiny lidí, které mají různé zájmy, potřeby a ambice. V každodenním životě můžeme vidět, že se tyto potřeby a ambice mohou výrazně rozcházet. Je tedy vhodné o takovou podobu města usilovat? V textu budu argumentovat pro to, že město jako celek (jako jednotka) může být pro skoro všechny (v extrémním případě pro všechny), ale jen za určitých podmínek. Stěžejní podmínka je následující: město jako celek může být pro všechny pouze v tom případě, kdy jsou jednotlivá veřejná prostranství či urbánní fragmenty diverzifikované. Pokud bych měl použít metaforu urbánní tkaniny (*tissue urbain*) – jednotlivé nitě mohou být každá jiná, ale ve výsledku je tkanina spojená do jednotné podoby. Už z tohoto principu ale vychází zásadní kritika pojmu inkluze a města pro všechny tak, jak jsou dnes většinou používány. Ať už je za tím dobrý úmysl nebo jen snaha o čerpání všemožných dotací, v jejichž žádostech se podobná slova hodí, výsledkem je, že se například u plánování veřejného prostranství „myslí na všechny“. Pokusím se vysvětlit, jaké to má dopady, a nabídnu příklad z nedávné rekonstrukce Moravského náměstí v Brně.

Tvrdím tedy, že nejde usilovat (jde, ale se špatným výsledkem) o prostor pro všechny v každé jednotlivině, stejně tak o inkluzi. Než se snažit o tento maximální cíl na každém jednotlivém místě, daleko větší smysl dává mít město pro všechny, které je součtem jednotlivých

prostor, které mají specifické společenské využití. Ukazuje se nám totiž jasný paradox – usilovat o prostor pro všechny totiž znamená docílit středu – prostor tak nebude navštěvován ani těmi nejchudšími, ani těmi nejbohatšími. Ani teenagery, ani seniory. Pokud se však nějaká z těchto skupin v tomto „ideálním prostoru“ začne objevovat, označí se za no-go zónu či začne být jinak negativně hodnocena (jako se tomu stalo s teenagery právě na Moravském náměstí¹).

Snaha usilovat o střed jakožto jakýsi ideál je známá od antiky. Podle Aristotela byla dokonce střednost hlavní lidskou ctností:

„Jest tudíž ctnost záměrně volícím stavem, který udržuje střed nám přiměřený a vymezený úsudkem, a to tak, jak by jej vymezil člověk rozumný. Střed jest pak mezi dvěma špatnostmi, z nichž jedna záleží v nadbytku, druhá v nedostatku, a to tak, že střed nalézá a volí, kdežto špatnosti v citech a v jednáních jednak pravé míry nedosahují, nebo ji překračují. Proto ctnost co do podstaty a pojmu bytí jest středem, co do přednosti a dobra jest vrcholem.“ [Aristoteles, 2009]

Střednost v tomto pojetí znamenala „pravý balanc někde uprostřed“ – nepřejídat se, ale ani zbytečně nestrádat. Nebýt chamtivý, ale zároveň nebýt bez materiálních ambicí. Snaha o prostor pro všechny v tomto kontextu je pak nevyřčenou (a možná i nevědomou)

¹ https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/brno-policie-straz-agentura_2405171843_jud

ambicí naplnit potřeby právě té společenské „střednosti“. Z praxe ale víme, že taková ctnost je velmi vzácná a stejně tak je tomu i ve společnosti. Ideál středu (normálnosti, průměru nikoliv v negativním slova smyslu) je iluzí, která vylučuje organický život a energii z veřejného prostoru. S nadsázkou se dá říct, že cíl prostoru pro všechny v konečném důsledku znamená prostor skoro pro nikoho.

Na příkladu Moravského náměstí můžeme vysledovat podobné myšlení. Návrh náměstí s jeho kavárnou, všudypřítomnými kamerami, absencí soukromí od okolních komunikací a nemožností komorního posezení je toho jasným důkazem. V rekonstrukci vidím snahu o „pěkný prostor pro všechny“, což v důsledku (snad kromě vánočních trhů, které by se ale klidně mohly konat i na čisté hlíně) znamená to, že je prostor určený pro (vyšší) střední třídu. Této skupině lidí totiž vyhovuje možnost sednout si na (pro některé společenské vrstvy) drahou kávu, pozorovat u toho své dítě na písčovišti, případně si sednout na velkou lavici či malé lavičky okolo a nebýt nikým vyrušován. Je to příklad atomizace

komunitního života. Je paradoxem, že právě pojem komunitního života a komunity obecně je dalším z buzzwordů, bez kterých se neobejdou debaty v odborných kruzích a v literatuře se objevuje jako jakýsi etalon.

Náměstí je navrženo tak, že je v podstatě nemožné náhodně obývat prostor společně. Může se vám stát, že sedíte na jedné lavici pár metrů od sebe (i když to se stává jen v létě a odpoledne, opět můžeme tušit skladbu pobývajících), ale nesedíte spolu. Sedíte vedle sebe. Rozmístění laviček okolo je uzpůsobeno tak, že žádné dvě z nich nejsou hned naproti sobě. Každý sedí sám a má svůj vlastní výhled, svůj atomizovaný soukromý prostor. Prostor, ve kterém se očekává, že nebudete vyrušovani kýmkoliv dalším. Naproti tomu bývalá podoba s poměrně miniaturní kašnou v samotném středu dávala daleko více možností náhodných setkání. Každá strana fontány sice směřovala jiným směrem, ale fyzicky si byli lidé tak blízko, že v podstatě mohli zaslechnout útržky cizích rozhovorů. Je to rys dnešní společnosti, která staví na individualismu a soukromém prostoru – což je ostatně

další paradox, vzhledem k instalaci čím dál více kamer a fenoménu surveillanace [Klement, 2024], oproti nabídnutí prostoru pro společné chvíle. Proč na celém náměstí není ani jedna spojená lavice se stolem, kde by si mohla skupina přátel, rodina či známí sednout tváří v tvář a udělat si piknik? Taková místa, která by lidem umožňovala a zjednodušovala vzájemné interakce, v nové podobě chybí. Samozřejmě kromě kavárny, kde musíte zaplatit... Toto ovšem není náhodný defekt, ale kýžený výsledek přeměny veřejného prostranství. I na příkladu Moravského náměstí se dá popsat pojem „pacifikace kapučínem“.

Pacifikace kapučínem

Pojem zavedla socioložka Sharon Zukin, kritička gentrifikace, která odkazuje na transformaci veřejného prostoru tak, aby vyhovoval potřebám určité sociální skupiny, často vyšší střední třídy, čímž dochází k vyloučení jiných skupin obyvatel [Zukin, 1995]. V této teorii se stává žádoucí výroba slavnostního veřejného prostoru, protože usnadňuje kontrolovanou spotřebu, tj. kontrolu

Zdroj: Consequence forma – architecture / urbanism / landscape; foto © BoysPlayNice

Park na Moravském náměstí v Brně

prostřednictvím spotřeby. V současnosti jsme svědky konzumace kulturních událostí. Mnohá stará městská centra se poté, co byla opuštěna, renovují a následně se revitalizují prostřednictvím podpory slavnostních kulturních akcí (festivalů, karnevalů, veletrhů atd.); akcí, které (doufejme!) přilákají nové „uživatelé“ se značnou kupní silou a symbolickým kapitálem [de La Barre a Momchedjikova, 2016]. Pacifikace kapucínem tak popisuje situaci, kdy městské prostředí, např. prostřednictvím kaváren a trhů, vytváří iluzi živého veřejného prostoru, avšak ve skutečnosti omezuje jeho dostupnost pouze na určité skupiny lidí. Tímto způsobem se veřejný prostor stává exkluzivním, což vede k sociálnímu vyloučení a omezení skutečné rozmanitosti a inkluзивity ve městě [Klement, 2022].

Fenomén kaváren je výrazný především ve městech, jako je právě Brno. Například Ray Oldenburg kavárny asociuje s tzv. třetími místy (*third places*) [Oldenburg, 2013], což jsou místa, která nejsou ani „doma“, ani „v práci“ či „ve škole“. Teorie třetích míst poukazuje na to, že často představují chybějící článek ve fungování města a veřejných prostranství. S úctou k této teorii však musím tento názor rozporovat. Proč by měla být třetí místa omezena na soukromé prostory, kde je k pobytu nutná placená konzumace? Nebylo by lepší vytvořit třetí místo v rámci veřejného prostoru, kde by se mohli scházet například mladiství, kteří po škole a za nepříznivého počasí nechtějí hned domů, ale zároveň si nemohou dovolit návštěvu kavárny? Proč nevznikají jiné, před nepřízní počasí chráněné formy veřejných prostranství, jež by mohly sloužit jako „venkovní obývací“? Existuje mnoho způsobů, jak něco podobného realizovat, i důvodů, proč se na mladistvé myslí jen minimálně. Tímto tématem se však nyní nechci zabývat do hloubky. Je nicméně důležité si uvědomit, že v tomto kontextu se snaha vnést do veřejného prostoru kavárnu jako třetí místo jeví jako chybná. Na druhou stranu, pokud kavárny plní kulturní a sociální funkci, je to jen dobře – v okolí Moravského náměstí jich však najdeme téměř deset. Proč tedy budovat další pevnou stavbu na náměstí, kde by mohlo vzniknout něco jiného, co nevyžaduje placenou spotřebu?

Navíc v této části Moravského náměstí v minulosti fungovaly cykloprodejny se zmrzlinou, kávou a dalšími produkty. Nabídka občerstvení zde tedy byla, ale nešlo o pevnou stavbu financovanou městem z veřejných prostředků.

Další výsledek rekonstrukce je ještě banálnější – týká se totiž základní lidské potřeby. Před a během revitalizace bylo slíbeno, že toalety budou právě ve zmíněné kavárně. To je samozřejmě pravda, ale jen v otevírací době kavárny. Horší situace nastane, když tato kavárna zavře. Na celém prostoru, kde je – jen na „oficiálních lavičkách“ – až 150 míst k sezení v jeden moment, se po desáté hodině večerní (i v letních měsících) zapomnělo na toalety. To nás staví do velmi nepříjemné pozice, kdy se můžeme rozhodovat mezi dojitím si na toaletu do okolních kaváren (sic!) či univerzitního kina Scala (které taky nebude nejraději, když tam budou chodit desítky nehostů sem a tam na záchod), nebo schováním se do jednoho ze „dvou keřů u cesty“ – dámy jsou tu ale v jasné nevýhodě. V tomto momentu je potřeba si uvědomit, že revitalizace proběhla nedávno a v českém prostředí se k dalším úpravám nesáhne několik desítek let. Návrh prostoru se tedy měl dívat hodně dopředu a neplánovat standard roku 2023, ale třeba roku 2033. Nonstop přístupná veřejná toaleta pro muže i ženy, tělesně postižené či přebalovací pult by měl být v takovém myšlení samozřejmostí. Uvidíme, jak dopadnou ony zmíněné „dva stromy“ a jak se po zavíracích hodinách kavárny na náměstí promění genderové složení uživatelů...

Z výše uvedeného pro mě plyne potenciální řešení. Pokud se totiž zamýšlíme nad procesem navrhování veřejných prostranství, rád bych nabídl „radikální“ myšlenku. Daleko větší zapojení veřejnosti procesu návrhu a hlavně do výsledku. Veřejnost by se už od počátku (zadání) mohla propojit s odborníky, kteří (ideálně) vypisují veřejnou soutěž. Už do jejího znění by se měly promítnout návrhy veřejnosti. Dalším krokem, který může znít až zábavně, je změnit čas veřejného projednávání podobných záležitostí. V brněnském případě se lidé mohou zúčastnit jednání městského zastupitelstva a tam vyjádřit svůj názor. Problémem ale je, že jednání probíhá

v úterý od deváté hodiny ranní. Drtivá většina obyvatel města je tak buďto v práci nebo ve škole. Oproti tomu se nabízí příklad z francouzského Lyonu, kde v současnosti plánují expresní tramvaj (TEOL) prodlužující tramvajovou síť do západní aglomerace. Nejenom že se konají schůzky s veřejností ve fázi plánování tohoto projektu, ale hlavně: schůzky se konají převážně (taktéž v úterý) od sedmé či osmé hodiny večerní. Může se zdát, že jde jen o detail, ale je na něm příkladně vidět, jak se chápe a rozumí účasti veřejnosti na rozhodování o věcech veřejných.

Abych nebyl maximalista, tak připustíme, že tyto první kroky vynecháme. Čeho jsem ale velký proponent: zapojení veřejnosti do hlasování o vítězném projektu. Myšlenka je jednoduchá: situace je stejná jako doposud – vypíše se otevřená soutěž, odborníci a nominanti politické reprezentace vyberou tři nejlepší projekty. Ty, které jsou proveditelné, splňují všechny podmínky a jsou finančně reálné. Tyto tři (nejčastěji jsou vyhlášeny první tři místa, může jít ale o různý počet konkrétních návrhů) návrhy mohou dostat finanční odměnu za účast v soutěži apod. Ale v tento moment přichází velká změna – o tom, který z těchto odborníků a politickou reprezentací schválených projektů se realizuje, rozhodnou svým hlasováním občané. Participativní demokracie na lokální úrovni je, dle mého názoru, skvělou příležitostí, jak zapojit obyvatele do života svého města a jak jim dát šanci reálně se podílet na tom, jak bude vypadat okolí, v němž žijí. Participativní demokracie je také nástrojem, jak skutečně podnitit inkluzi a komunitu – ony buzzwordy, o které se „město pro všechny“ snaží. Dát jim větší pocit, že je to „jejich město“. Z toho poté plynou další pozitivní aspekty jako například větší péče o takový prostor, protože se s ním lidé více identifikují.

Můj návrh v sobě kombinuje „to nejlepší“ z dvou klasických přístupů k městskému plánování – tedy top-down způsob plánování a bottom-up způsob plánování [Klement, 2024]. Soutěž, zadání a vyhodnocení je provedeno centrálně politickou mocí a odborníky, ale o samotné realizaci pak rozhodnou sami obyvatelé. Zajímavou nuancí návrhu je, jak definu-

jeme okruh lidí, kteří by o konkrétní realizaci mohli hlasovat. Vezměme si příklad rekonstrukce brněnského Moravského náměstí. Kdo by měl mít právo rozhodovat o finální podobě? Mají to být jen obyvatelé dotčeného území (specificky definovaný okruh okolo daného místa), obyvatelé konkrétní čtvrti („Proč by měl někdo z druhého konce města hlasovat o tom, co bude někde jinde?“), obyvatelé města („Je to pořád v rámci mého města a týká se mě to.“), studenti („Sice tu nemám trvalý pobyt, ale veřejné prostranství budu využívat.“), nebo dokonce i turisté („Přece jenom přinesu vám peníze, a z nich si toto můžete dovolit.“), nebo dokonce nechat hlasovat blíže nespecifikovanou „veřejnost“ – prokázanou jen platným dokladem totožnosti? Od roku 2022 je toto předmětem jedné z anket, které dávám studujícím FA ČVUT v Praze. Pokud odpovědi omezím jen na výše zmíněné příklady, výsledek studentské ankety je v každém jednotlivém hlasování jasný – rozhodovat o výsledné realizaci by měli obyvatelé dotčené čtvrti. Ale samozřejmě nechávám tuto otázku otevřenou...

V případě Brna je k tomuto teoretickému konceptu navíc připravena solidní půda. Platforma Brno iD – plně ověřený účet dnes používá více než 438 tisíc osob, celkový počet registrovaných

uživatelů již přesáhl 657 tisíc osob.² Na této platformě lidé také hlasují v rámci participativního rozpočtu Dáme na vás a hlasování, které navrhuji, by tak nebylo něčím zcela novým.

A jak se to celé vztahuje ke konceptu „města pro všechny“? Díky aktivnímu zapojení obyvatel do rozhodování (a procesu plánování) veřejných prostranství se může ukázat, že některá konkrétní místa mají specifický genius loci, jsou oblíbená mezi konkrétní socio-ekonomickou (či zájmovou) skupinou a že jim na tomto místě záleží. Dokáží se tedy spojit a svým hlasem prohlasovat právě ten návrh, který jim vyhovuje nejvíce. Na jiném místě bude zase jiné skupině záležet na jiných atributech a prohlasují si zase ten návrh, který vyhovuje nejvíce jim. Takto dohromady do sebe jednotlivá veřejná prostranství zapadnou jako skládačka a vytvoří onu mýtickou urbánní tkaninu (*tissue urbain*), která bude ve svém globálu pro všechny.

Abych svůj text zakončil provokativní otázkou a dal čtenáři možnost si tento princip vyzkoušet, nabízím následující. Pokud by se rekonstrukce Moravského náměstí v Brně konala pod teorií, kterou navrhuji, vyhrála by v hlasování obyvatel právě ta varianta, která se nakonec

realizovala (a která vyhrála první místo v soutěži)? A pro který z návrhů³ byste hlasovali vy?

Použité zdroje:

ARISTOTELES. 2009. *Etika Nikomachova*. 3. nezměn. vyd. Praha: Rezek. S. 291. ISBN 80-86027-29-5.

BEALL, J. Building a city for all: notes after Habitat II. In: *City* 1:5–6, s. 133–141.

DE LA BARRE, J.; MOMCHEDJIKOVA, B. 2016. Introduction: Between Spectacle and Resistance: Some Thoughts on Public Space Today. In: *Streetnotes* 25(25): 1–9. Doi: 10.5070/S5251032019.

KLEMENT, V. 2022. Promarněná poetika Moravského náměstí v Brně [on-line]. In: *Deník Referendum*. Brno: Referendum.

KLEMENT, V. 2024. Budoucnost technologií dohledu: Aktéři moci versus obyvatelé měst? In: GJURČOVÁ, A.; NODL, M.; POSPÍŠIL, S. (eds.). *Město jako laboratoř změny*. Praha: Argo. S. 304. ISBN 978-80-257-4544-1.

OLDENBURG, R. 2013. The café as a third place. In: TJORA, A.; SCAMBLER, G. (eds.). *Café Society*. Str. 7–21. New York: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-349-44643-8. Doi: 10.1057/9781137275936_2.

ZUKIN, S. 1995. *The Culture of Cities*. S. 336. ISBN 978-1-557-86437-6. Cambridge, MA: Blackwell.

Mgr. Vladan Klement, Ph.D.
Ústav teorie a dějin architektury
Fakulta architektury ČVUT v Praze

ENGLISH ABSTRACT

Public Space for Everyone: Illusion, Trend, or Reality? by Vladan Klement

This text offers a critical reflection on the concept of the “city for all” and explores its possibilities and limitations within the context of contemporary urbanism. The author focuses on the key conditions necessary for achieving an inclusive urban environment through a critical analysis of the socio-economic stratification and diversification of public spaces. The article argues that the city as a whole can effectively address a broad spectrum of inhabitants only if individual public spaces are designed with consideration for the specific needs of different social groups. It also addresses issues related to current planning practices, which frequently result in the creation of exclusive spaces and the fragmentation of communities. A case study of the redevelopment of Moravské Square in Brno is used to illustrate these theoretical considerations in practice. The text advocates for a combination of top-down and bottom-up planning approaches, emphasising the importance of actively involving residents in decision-making processes concerning public spaces. Such an approach can contribute to the formation of an urban fabric that reflects the needs of all inhabitants. Finally, the article seeks to enrich the discourse on public space by demonstrating how the barriers to genuine urban inclusion might be overcome in the cities.

² <https://in.brno.cz/do-vanocni-akce-brno-id-se-letos-zapojil-rekordni-pocet-uzivatelu/>

³ <https://www.cka.cz/souteze/databaze/park-na-moravskem-namesti-v-brne>